

ΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Marie-Christine Hellmann

Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Ερευνών στο Ινστιτούτο Έρευνας της Αρχαίας Αρχιτεκτονικής (CNRS, Παρίσι)

Αν και οι αρχιτέκτονες κατέχουν δικαίως μεγάλη θέση στην αρχαιολογία, τόσο όσον αφορά στην αποτύπωση και τη μελέτη των αρχαιολογικών χώρων μέσω των αποκαταστάσεων και των αναστηλώσεων, ο ρόλος που διαδραμάτισαν στο πεδίο αυτό τον 18ο και τον 19ο αιώνα ήταν ακόμη πιο ουσιαστικός. Την εποχή αυτή θεωρούνταν φυσικό να ανήκει στους αρχιτέκτονες η ευθύνη των ανασκαφών συνολικά και όχι μόνο η μελέτη των αρχιτεκτονικών ζητημάτων της αρχαιολογίας.

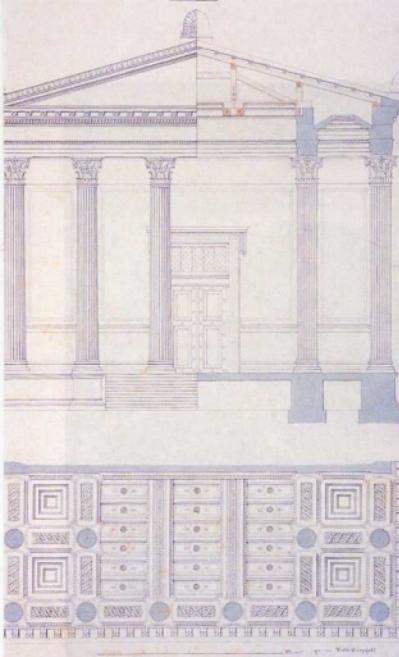
Πριν από τις μεγάλες ανασκαφές:
η εποχή των ταξιδιώτων

Aπό τη δεκαετία του 1980 ως σήμερα έχουν κυκλοφορήσει πλήθος βιβλίων (στην Ελλάδα, αλλά και στη Γερμανία, την Αγγλία, τη Γαλλία) αφεωμένα σε ταξίδια στη Νότιο Ιταλία και την Ελλάδα. Τα έργα αυτά συχνά έχει προσφέρει το ανεκδοτολογικό επίπεδο και μερικές φορές είναι εξαιρετικά εικονογραφημένα. Αποδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο που μπορούν να παιζουν όσοι είχαν τη δεξιότητα να σχεδιάζουν, επιδιώκοντας να είναι αντικεμενικοί, πριν από τη διάδοση της τεχνικής της φωτογραφίας. Από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα ο τυπικός ένος ταξιδιώτη στην Ελλάδα ήταν συνήθως λόγιος, γνωστής των αρχαίων κειμένων και καθετή σχετικού με την αρχαιότητα. Επρόκειτο, λοιπόν, συχνά για καποιον κληρικό ή ακόμη και γιατρό, όπως ο Γάλλος Jacob Spon, ο οποίος ταξίδεψε στην Ελλάδα το 1675 συντροφά με έναν άγγλο φυσιοδίφη, τον George Wheler. Όλοι αυτοί οι ταξιδιώτες γρήγορα κατάλαβαν ότι ίσσον αφορούσε στα αρχαιολογικά κατάλοιπα ένα σχέδιο αέιδες πολὺ περισσότερο απ' ό,τι σελίδες ολόκληρες με σημειώσεις ή περιγραφές. Ωστόσο, τα σχέδια του Spon είναι εξίσου αδέξια με αυτά του εμπόρου Κυριακού του Αγκωνίτη, ο οποίος πέρασε από την Ελλάδα το 1436: τα σχέδια αυτά, σήμερα, είναι πολύ δύσκολο να ερμηνευτούν.

Το 1750 αντιπροσωπεύει μια καμπή, καθώς από τότε εμφανίζονται στο προσκήνιο, παράλλη-

λα με τους αρχιτέκτονες, ζωγράφοι και σχεδιαστές που χρησιμοποιούν τον ίδιο εξοπλισμό με εκείνους για να δώσουν σταδιακά στα ταξίδια στη Μεσόγειο μια πιο επιστημονική τροπή. Πράγματι, εκείνη την εποχή κυριαρχούν ακόμη οι γραφικές αναπαραστάσεις, στις οποίες η προσποτική άποψη των αρχαίων ερειπίων δεν χρησιμεύει παρά για να δίνει ζωή στα τοπία. Είναι πάντως βέβαιο ότι, στα αρχιτέκτονα Julien-David Le Roy δημόσιευσε στο Παρίσι το 1758 το έργο του *Ruines des plus beaux monuments de la Grèce*, προσπάθησης ίσως να παρουσιάσει τα χαρακτήρα των κτηρίων, με στόχο την καλύτερη κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης της αρχιτεκτονικής και να καθιερώσει ένα ελληνικό πρότυπο για τις σύγχρονες κατασκευές στη Γαλλία: ο πίνακες του, όμως, με απλές αποτυπώσεις των ερειπίων είναι πολύ λιγότεροι από αυτούς που έχουν σκηνογραφικό χαρακτήρα, πράγμα που αποδεικνύει σαφώς ότι παραμένει επιπρεσμένος από τις παλιές αισθητικές θεωρίες αποδίδοντας πρωταρχική σημασία στο τοπίο.

Ο Le Roy δεξτήκε, λοιπόν, αναπόφευκτα την κριτική δύο άγγλων συναδέλφων του, οι οποίοι επέλεξαν να πραγματοποιήσουν ακριβείς και συστηματικές αποτυπώσεις στην Ελλάδα, προκειμένου να ορίσουν ένα αρχιτεκτονικό πρότυπο που να μπορεί να ανταπαραχθεί ακόμη και στις λεπτομέρειες των γυμνών διακοσμητικών των οροφών: του ζωγράφου James Stuart και του αρχιτέκτονα Nicholas Revett, απεσταλμένων στην Αθήνα το 1751 της Society of Dilettanti, η οποία

νεοκλασικής αρχιτεκτονικής (ή «Greek Revival Architecture») που απαντάται πλέον σε όλη την Ευρώπη. Πρέπει, όμως, να τονιστεί η πραγματική αξία των αποτυπώσεών τους, που απεκονίζουν σαφώς τις διαφορές του δωρικού, του ιωνικού και του κορινθιακού ρυθμού, αναπαριστούν ενίστις αρχιτεκτονικά μέλη ή θραύσματα που σήμερα έχουν χαθεί, πράγμα εξαιρετικά χρήσιμο. Άλλοι αγγλοι ζωγράφοι και αρχιτέκτονες, όπως ο William Gell ή ο Charles Robert Cockerell (εικ. 2), εξακολούθησαν να ελκυόνται από τα τοπία, όπου τα ρωμανικά ερείπια κατέχουν την κεντρική θέση, αλλά οι ακουαρέλες ή τα σχέδιά τους είναι πάντα πολύ φροντισμένα και σχετικά ακρίβει.

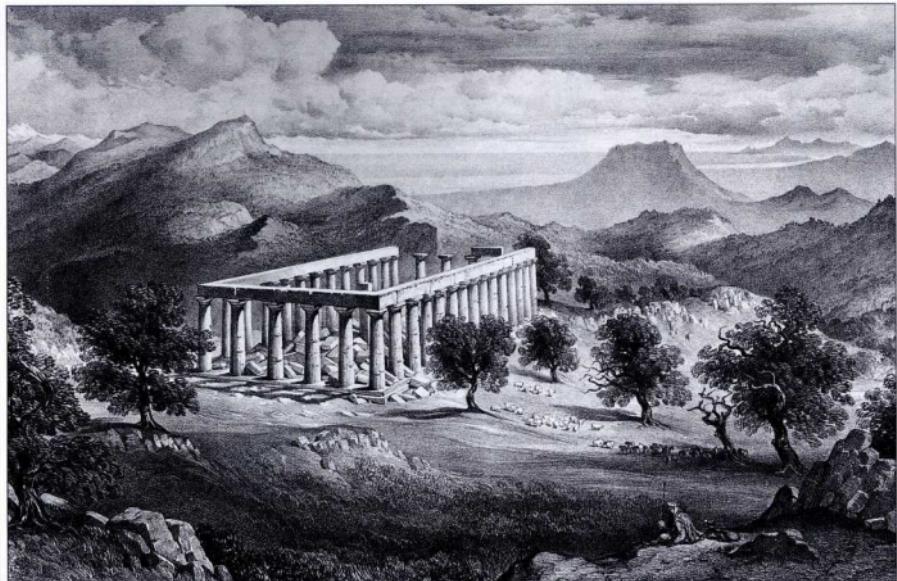
Η περίπτωση του ναού του Απόλλωνα στις Βάσσες κοντά στη Φιγάλεια δείχνει καλύτερα από κάθε άλλο παράδειγμα το ρόλο που έπαιξαν οι αρχιτέκτονες στην αναζήτηση ελληνικών μνημείων, διότι ένωθαν πραγματικά αρχαιολόγοι. Αν και μόνο ο Παυσανίας είχε αναφερθεί σε αυτόν το ναό (*Παυσανίου Ελλάδος: Περιήγησης 8.41.7-9*), ο δρόμος που μέσα στα βουνά της Αρκαδίας οδηγούσε εκεί ανακαλύφθηκε από τον γάλλο αρχιτέκτονα Joachim Bocher, το 1765· μετά τον πρόωρο θάνατό του, τρία σχέδια (μια κάτωφιν και δύο αποκατεστημένες πλάγματα όψεως) που οφελάστηκαν στο Μουσείο Victoria and Albert του Λονδίνου μαρτυρούν το πέρασμά του από τη Φιγάλεια. Αρκετοί αρχιτέκτονες ή ψωγόρφοι ακολούθησαν τα βήματά του και, καθώς το κτίριο ήταν καλά διατηρημένο, σύντομα άρχισαν να το εποφθαλμίουν. Διότι όταν μια ομάδα αληθινών εραστών της ελληνικής τέχνης εγκαταστάθηκε στις Βάσσες το 1811-1812, δεν σκόπευε μόνο να καταγράψει σχολαστικά τα κατόλιπα: οι Carl Haller von Hallerstein, Otto von Stackelberg, Charles R. Cockerell και οι σύντροφοι τους ήθελαν επίσης να αποστάσουν από το ναό μαρμάρινα γλυπτά με προσωρισμό τις συλλογές της Ευρώπης, όπως συνέβη με τα γλυπτά του ναού της Αφαίας στην Αίγινα, τα οποία αγόρασε την ίδια περίοδο ο πρίγκιπας της Βαυαρίας. Η πρακτική αυτή δεν ήταν κάτι νέο: οι Stuart και Revett επιδώχειν και αυτοί να τάρον μαζί τους αρχαιο λιλούκ, όπως έκανε με επιτυχία και ο ζωγράφος Louis-François Fauvel, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Αθήνα στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, και που σίγουρα με αυτόν τον σκοπό -κυρίως και όχι για να ζωγραφίσει- γύρισε όλη την Ελλάδα και τη Μικρά Ασία μαζί με το μηχανικό Jacques Foucherat. Πρέπει δυστυχώς να αναγνωρίσουμε ότι παράλληλα με το ζήλο τους για προσεκτική περιγραφή ενώνει μιας δημοσιευσης, οι αρχιτέκτονες οι σχεδιαστές που δρύσαν εκείνη την εποχή συμμετείχαν επίσης με καθόλου ομελτέο τρόπο σε μια μεγάλη επιχείρηση λεηλασίας αρχαιών ερεπτίων.

Στο δρόμο που χάραξε η ομάδα που δημιύθηνε ο Haller von Hallerstein, ο οποίος σχεδίασε και πολλούς άλλους αρχαιολογικούς χώρους (εικ. 3), ο αγγλός αρχιτέκτονας Thomas L. Donaldson

1. Φωτική εργασία του Wilhelm Dörfler: μελέτη προτύπων αρχικών σπιλ (Deutsches archäologisches Institut, Βερολίνο).

δημιουργήθηκε στο Λονδίνο το 1734 με στόχο την ενίσχυση των καλών τεχνών. Οι τέσσερις μεγάλοι τόμοι του έργου τους *Antiquities of Athens Measured and Delineated*, που κυκλοφόρησαν από το 1762 έως το 1830, είναι αφειρωμένοι κυρίως στους ναούς, ίδιως ο τρίτος, ο οποίος με τα αρχιτεκτονικά σχέδια που απέβλεπαν στην απομόνωση προσφέρει ένα πραγματικά μεγάλο απόθεμα διακοσμητικών μοτίβων. Τα αποτελέσματα αυτού του τεράποντο συνθετικού έργου, ο οποίο έπερνε τα όρια της Αττικής καθώς και άλλοι αρχιτέκτονες περιγράφουν σε αυτό μνημεία από την υπόλοιπη Ελλάδα, από τη Μικρά Ασία ή τη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία, είναι ορατά ακόμη και σήμερα στην Αγγλία αλλά και στη Γαλλία ή τη Γερμανία: τον 19ο αιώνα τα σχέδιον πιστέ αντίγραφα του Μνημείου του Λαυτάρη βρίσκονται περίπου παντού, όπως και τα προτύλαια που μοιάζουν με πρόσωψη δωρικού ναού (εικ. 1), ή οι απλές αναφορές σε στοιχεία της ελληνικής αρχιτεκτονικής, όπως την ένταση των κιόνων που παραπτήριζε στα τέλη του 18ου αιώνα από τους αρχιτέκτονες στον αρχαιο ναό της Ήρας στην Ποσειδώνια, στη Νότιο Ιταλία.

Η αναζήτηση προτύπων και διακοσμητικών μοτίβων για την εφαρμογή τους στην κατασκευή κτιρίων αποτελούσε τον κύριο στόχο των ταξιδίων των Stuart και των Revett και των διαδόχων τους, ώστε να μπορέσει ο καθένας να γίνει στη συνέχεια στη χώρα του ένας φημισμένος αρχιτέκτονας: εγγράφονται στο ρεύμα αυτής της

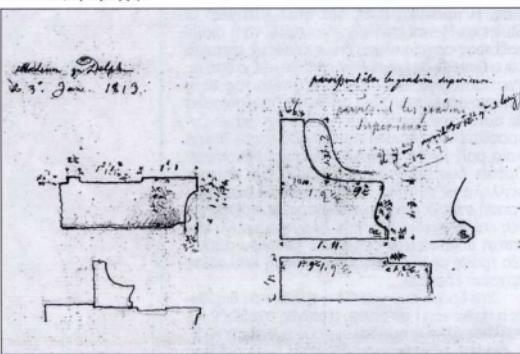
2. Ch. R. Cockerell, ἄποινη του ναού των Βασσών, 1811
(φωτ. Bibliothèque nationale de France, Παρίσι).

3. C. Haller von Hallerstein,
σχέδιο των κερκίδων του
σπηλαίου των Δελφών, 1813
(Bibliothèque nationale et
universitaire, Στρασβούργο).

αποτύπωσε το ναό των Βασσών το 1819-1820, με το ίδιο πνεύμα συλλογής και καταγραφής των μορφολογικών στοιχείων των Stuart και Revett, λαμβάνοντας υπόψη τα έργα των προκατόχων του και αναζητώντας παράλληλα στους ήδη γνωστούς ναούς της Αττικής και της Πελοποννήσου. Όλοι αυτοί οι αρχιτέκτονες είχαν σταδιακά αντιληφθεί ότι μετά τη συστηματική μελέτη των καταλοίπων (λίθοι in situ επάνω στη θεμελίωση ή δάσπαρτοι εκεί κοντά) έπρεπε να μπορούν να δικαιολογήσουν και μάλιστα προδείγματα την «αποκατάσταση» που θα παρουσιαστεί στο χάρτι.

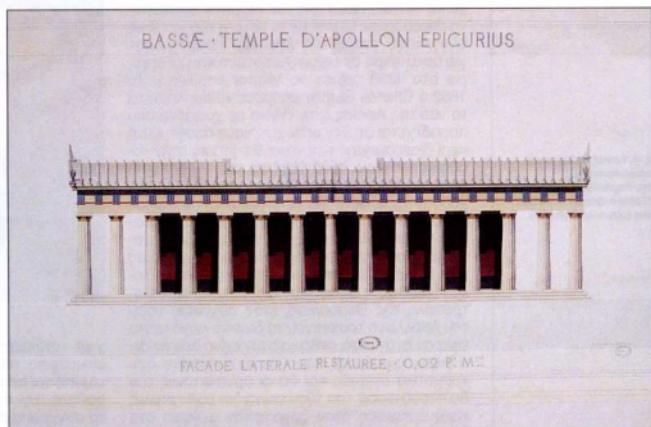
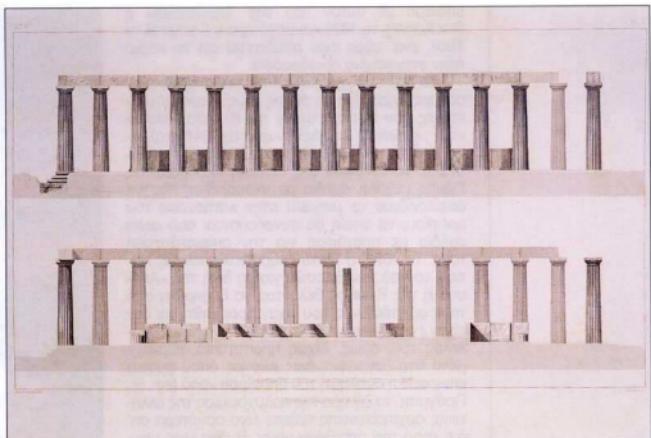
Η Αποστολή του Μορέως και οι Αποστολές της Ρώμης

Με την άφιξη στην Ελλάδα του τμήματος αρχιτεκτονικής της Αποστολής του Μορέως με επικεφαλής τον Abel Blouet δεν μπορούμε πλέον να μιλάμε για απλά ταξίδια καλλιτεχνών. Η αναζήτηση διακοσμητικών προτύπων για την κατασκευή κτιρίων, ακόμη και αν συνεχίζει να υφίσταται, παύει να αποτελεί προτεραιότητα και η εξαγωγή γλυπτών έργων απαγορεύεται πλέον (τουλάχιστον επιστημονικά), ενώ οι αρχιτέκτονες φροντίζουν να μην ακρωτηριάζουν και να μην προκαλούν φθορές στα μνημεία. Το 1829, στόχος είναι η συγκέντρωση πληροφοριών, καθώς η γαλλική αποστολή στην Πελοπόννησο, που κατέχει τα κατάλληλα τεχνικά μέσα, δηλώνει ότι είναι απολύτως επιστημονική. Επιπλέον της αποτύπωσης ορατών αρχαιολογικών ερειπίων στις Μυκήνες, και κυρίως της πρωθητής της βιζαντινής κληρονομίας -ένας τρόπος να στηρίξουν την επαναστημένη Ελλάδα-, η ομάδα επιδιδέται σε ανασκαφές και στη μελέτη των αρχαίων καταλοίπων, των λεγόμενων της «Βοώπη έρασμε», κυρίως νάρων αλλά και τειχών, για ένα τρίτομο έργο που θα εκδοθεί στο Παρίσι από το 1831 έως το 1838 με τίτλο *Expédition scientifique de Morée ordonnée par le Gouvernement français. Architecture, sculptures, inscriptions et vues du Péloponnèse, mesurées, dessinées*. Την εποχή αυτή, η πρακτική που ακολουθείται, σε μεγάλα φύλλα χαρτού, είναι σχεδόν πάντα η εξής: έπειτα από μια προσπηκή απόψη του μνημείου ενταγμένου στο τοπίο

και προτού σχεδιαστούν οι λεπτομέρειες ορισμένων επιλεγμένων αρχαίων στοιχείων, πρέπει να δοθεί μια κάτοψη και μια τομή της πλάγιας όψης και της πρόσοψης, των μακρών αλλά και των στενών πλευρών, της «σύγχρονης καταστάσης» του αρχαιολογικού ερειπίου και στη συνέχεια μια «αναπαράσταση» (εικ. 4), με επειγηματικό σχολιασμό. Στα τέλος, και ο δυο καταστάσεις του μνημείου απεικονίζονται στο ίδιο σχέδιο, αλλά διαχωρίζονται σαφώς με τη χρήση διαφορετικών χρωμάτων, όπως είχε ήδη κάνει ο J. Bocher. Η μεθόδος αυτή, την οποία επεξεργάστηκε σε βάθος και τυποποίησε ο Wilhelm Dörpfeld στη μελέτη του για τις ανασκαφές της Ολυμπίας το 1896, σήμερα παραμένει αξιόπιστη δύσον αφορά στις αρχές της, ακόμη και αν στις συγχρονες μονογραφίες των αρχαίων μνημείων ο σχολιασμός είναι ιδιάτερα μακροσκελής και συνοδεύεται από έναν κατάλογο του αρχαίου υλικού (σε σχέδια και φωτογραφίες) που προϋποθέτει εξαντλητική καταγραφή, καθώς οφείλει πλέον να λαμβάνει υπόψη την προσπτική μιας αναστήλωσης. Εάν οι αρχιτέκτονες μας γίνονται όλοι και πιο μεθοδικοί, πρέπει εντούτοις να ομολογήσουν ότι βλέπουν και σχεδιάζουν υπό την επίδραση κάποιων προκαταλήψεων. Είναι προφανές ότι τα μέλη της Αποστολής του Μορέως, όπως ακριβώς οι Stackelberg και Cockrell, δείχνουν να υπακούουν πλήρως στις θεωρίες που επικρατούσαν τότε στη δυτική Ευρώπη, οι οποίες τους επέβαλαν να αναζητούν πρώτα πρώτα απάντηση σε δύο ερωτήματα που, σήμερα, δεν τίβενται πλέον σχέδιο καθθλού: «Ηταν οι ελληνικοί γαρού ύπαιτοι, και σε ποιο βαθμό έιχαν χρώματα;

Από τις αρχές του 1900 αιώνα ως τη δεκαετία του 1940, κανένα βιβλίο, κανένα άρθρο που αναφέροταν σε κάποιον ελληνικό ναό δεν μπορούσε να παραλειφει την υπόθεση της ύπαρξης ενός κεντρικού ανοιγμάτος στην οροφή, η οποία πυροδότησε μια σειρά παθισμάτων συζητήσεων μέχρι την κατηγορηματική δρόση της ύπαρξης του ύπαιθρου ναού από τον Dörpfeld. Μέρος μιας πολύ αμφιλεγμένης ερμηνείας, από τον Stuart, ενός αποστάση-

τος του Βιτρούβιου, ο οποίος θεωρεί τους ύπαιθρους ναούς ως αυτόνομη κατηγορία, και βασισμένη κυρίως σε αισθητικούς λόγους, η αποψή ότι υπήρχε επιπλακτική ανάγκη να έχουν οι ελληνικοί ναοί ένα μεγάλο άνοιγμα για να φωτίζεται το εσωτερικό τους από φωτά είχε, λοιπόν, μια επιτυχία που σήμερα μας εκπλήσσει. Πρέπει να δούμε την αντίληψη αυτή στα συμφραζόμενα μας εποχής όπου η ιδεολογική διαμάχη υπερίσχει της αντικειμενικής παραπτηρησης των μνημείων και

όταν δεν γνωρίζαμε ακόμη ότι ο ναος μπορούσαν να έχουν πλαίνα παραθύρα και κεραμίδια με από τη στέγη, που ρύθμιζαν το πρόβλημα του εξερισμού και του φωτός δύνας να μεταμορφώνουν το πλακοστρώμενο εσωτερικό σε πιστίνα. Ο Abel Blouet δεν φανταζόταν ότι μπορούσε να απελευθερώθει από την παράδοση και τις ακαδημαϊκές αυθεντίες αν και δεν είδε στο σηκό του ναού των Βασσών καμιά δίοδο για το νερό της βροχής, αναπαρέστησε έναν ναό του Απόλλωνα εξίσου

4. A. Blouet, πλάγιας όψης του ναού του Απόλλωνα των Βασσών, στο *Expédition scientifique de Morée*, τόμ. 2, 1833 (φωτ. M.-Ch. Hellmann).

5. D. Lebouteux, αποκατεστημένη πλάγια όψη του ναού του Απόλλωνα των Βασσών, 1853 (École nationale supérieure des Beaux-Arts, Παρίσιο).

ύπαθιθρο με αυτόν που είχε δημοσιεύσει ο Stackelberg το 1826 και αργότερα ο Cockerell το 1860, ενώ τώρα έχει αποδειχθεί ότι το κτίριο ήταν στεγανόνεμο ομοιόμορφα.

Οι τόμοι της *Expédition de Morée* χρησίμευσαν ως εγχειρίδιο σε όλους τους νέους αρχιτέκτονες που επισκέπτονταν την Ελλάδα. Εκεινώντας με αυτούς που ήρθαν από το 1844 σταλμένοι από τη γαλλική κυβέρνηση με την εξής αποστολή: να στείλουν στη Γαλλική Ακαδημία της Ρώμης μεγάλα σχέδια με ακουαρέλες που να απεικονίζουν τα μνημεία στην κατάσταση του ερειπίου, τα οποία θα συνοδεύονταν από άλλα σχέδια με προτάσεις για την αποκατάστασή τους. Το 1853, ο Denis Lebouteux επέλεξε, λοιπόν, το ναό των Βασσών για τη δική του «Αποστολή της Ρώμης». Θέλοντας να ξεχωρίσει από τους αρχιτέκτονες που είχαν προηγηθεί και δεν είχαν εγκαταλείψει την Αττική ή την Αίγινα. Ο φάκελός του, όμως, δίχως πρωτότυπα, περιέχει μόνι μια ζωγραφισμένης εικόνες, όπου φυσικά επικρατεί η αντιληφθή του υπαίθρου ναού (εικ. 5). Πράγματι, το ζητήμα της πολυχρωμίας της ελληνικής αρχιτεκτονικής τεθήκε λίγα αργότερα απ' ότι αυτό των ύπαιθρων ναών. Η ίδια μας γενικευμένης πολυχρωμίας των ναών, που υποστρήθηκε το 1827-1829 από τον γερμανό αρχιτέκτονα Jacob Ignaz Hittorf με τη μελέτη του για τους ελληνικούς ναούς της Σικελίας, προσδέχονται για πολύ καιρό σε έντονη αντίσταση και μόλις γύρω στο 1850 άρχισε να γίνεται αποδέκτη. Το 1852 ο Charles Garnier μπόρεσε να εμπλουτίσει το ναό της Αφαίας στην Αίγινα με χρώματα που παραδέχεται ότι δεν υπήρχαν, και η άποψη αυτή περί διαλαδύμησης των ναών θα φτάσει στην κορυφήστη της 1880-1881 σε μια σχεδιαστική αποκατάσταση του Παρθενώνα όπου θα κυριαρχούσαν το κόκκινο και το μπλε, από τον Βενοϊτ Lenoir (εικ. 6). Πάντως, ως ήταν άδικο να θεωρούνται οι περισσότερες από αυτές τις αποκαταστάσεις αποκυμάτια της τολμηρής φαντασίας των δημιουργών τους και όχι ιδιαιτέρα εξόπλιστες, καθώς η πρόσφατη ανακάλυψη, στη Μητρόπολη της Θεσσαλίας, ενός αρχαϊκού ναού του Απόλλωνα του οποίου τα δωρικά κιονόκρανα έφεραν ανάγλυφα ανθέμια στον οποίον έδειχνε ότι ο δωρικός ρυθμός μπορούσε να εμπειρέκει διακοσμητικά στοιχεία και ότι οι αρχιτέκτονες του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα δεν είχαν απλώς κακή έμπνευση σταν ζωγραφίζαν ανθέμια στα δωρικά κιονόκρανα (εικ. 7).

Η παρατελένη διάμονη στην Ελλάδα κάποιων δανών αρχιτεκτόνων, μεταξύ του 1818 και του 1862, συνιστά ένα εγχείρημα αρκετά διαφορετικό από αυτό των Γάλλων οι οποίοι κέρδισαν το Μεγάλο Βραβείο της Ρώμης. Ορισμένοι από αυτούς τους Δανούς είναι πολύ γνωστοί, ειδικά οι αδερφοί Christian και Théophile Hansen, άλλοι λιγότερο, όμως οι J. Hansen Koch, M. Gottlieb Bindesbøll ή ο L. Albert Winstrup. Όλοι αυτοί ήρθαν στην Ελλάδα για να εμπνευστούν από τα αρχαϊκά μνημεία και να κατασκευάσουν στη συνέχεια κτίρια σε νεοκλασικό στιλ, στην Αθήνα άλλα και στην Κοπεγχάγη. Παρήγαγαν, λοιπόν, πολλά σχέδια, τόσο γραφικά τοπία όσο και πραγματικά αρχιτεκτονικά σχέδια, με σημειώσεις για τα μέτρα και τα ανάχρωμα. Και δεν εκτιμήσαν μόνο τα αρχαιολ-

6. B. Lenoir, πολύχρωμη αποκατάσταση του Παρθενώνα, 1880-1881 (École nationale supérieure des Beaux-Arts, Παρίσι).

γικά κατάλοιπα του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ.· οι εκλεκτικές τους προτιμήσεις τους οδήγησαν επίσης και προς τη βιζαντινή αρχιτεκτονική παράδοση, την αρχιτεκτονική της Τουρκοκρατίας, την υγρόχρωμη σπίτια, εντελεί στις Μυκήνες, όταν οι ανασκαφές δεν είχαν αρχίσει ακόμη. Η συντριπτική πλειονότητα αυτών των σχεδίων αναπαριστά τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στην κατάσταση που βρίσκονταν τον 19ο αιώνα, καθώς οι Δανοί δείχνουν να ενδιαφέρονται σαφώς λιγότερο για την άσκηση της αποκατάστασης επί χάρτου. Ωστόσο, ο Christian Hansen εισήγαγε, μαζί με τον γερμανό συνάδελφο του Edward Schaubert, μια μεγάλη κανονισμό: και οι δύο συνεργάστηκαν το 1835-1836 στην πρώτη αναστήλωση του ναού της Αθηνάς Νίκης. Δεν μπορούσε να μιλάμε για αναστήλωση με τη στενή έννοια του όρου: καθώς πραγματοποιήθηκε δίχως πραγματική προκαταρκτική αρχιτεκτονική μελέτη, αυτή η επανασυναρμολόγηση επαναποθετεί τις πέτρες κατά προσέγγιση, και οι αρχιτέκτονες δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν δόμους που βρέθηκαν στην περιμέτρο οι οποίοι

όμως δεν ανήκουν στο ναό, αλλά εκείνη την εποχή ήταν η μόνη μέθοδος που μπορούσε να εσφαρμοστεί. Τουλάχιστον οι Hansen και Schaubert είχαν κάποιες γνώσεις και έτερων μεγάλο σεβασμό για την αρχιτεκτονική της αρχαιότητας, πράγμα που δεν ισχύει στην περιπτώση του Karl Friedrich Schinkel ο οποίος, την ίδια εποχή, σχεδίαζε τη μετατροπή της Ακρόπολης των Αθηνών σε παλάτι για τον βασιλιά Όθωνα. Ο Schinkel δεν είχε ποτέ του βρεθεί στην Ελλάδα, αλλά ήταν πολύ επηρεασμένος από τα πολυάριθμα σχέδια που είχαν δημοσιεύσει οι ταξιδώτες συναδέλφοι του.

Wilhelm Dörpfeld, πιο αρχαιολόγος από όλους

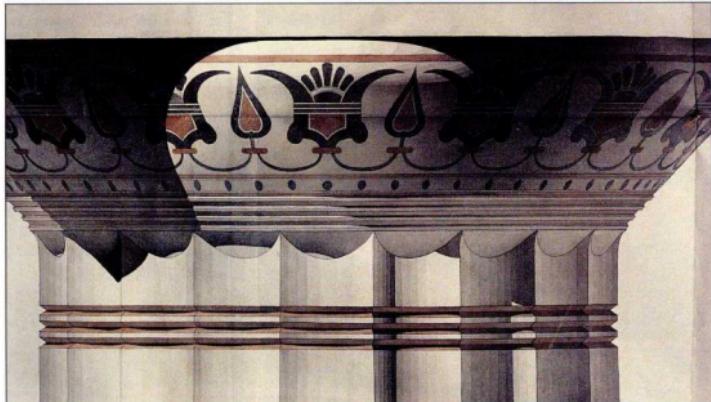
Αν και οι αρχιτέκτονες συμμετείχαν ενίστε σε ανασκαφές (συγκεκριμένα στην Πελοπόννησο), πάντα έδειχναν μια προτίμηση στη μελέτη των ήδη ορατών μνημείων και λειψάνων, για να μπορέσουν να αφοσιωθεύνται πρώτα από όλα στις μετρήσεις και στα σχέδια. Διότι ήθελαν να βλέπουν και να κατανοούν τη μορφή καλύτερα από τους απλούς αρχαιολόγους ή τους ιστορικούς.

Ο Wilhelm Dörpfeld, ήδη από την αρχή της καριέρας του ως νέους αρχιτέκτονα στην Ολυμπία, όπου οι Γερμανοί είχαν μόλις ξεκινήσει το 1875 την πρώτη από μια σειρά μεγάλων ανασκαφών, αποδεικνύει ότι δεν αποβλέπει μόνο στην τελευτοποίηση μιας τεχνικής αποτυπώσεων και αρχιτεκτονικής μελέτης, αλλά τον απασχολεί η στρωματογραφία, δείχνοντας μεγαλύτερη ευαισθησία από τους προκατόχους του για τις διαδοχικές φάσεις και την ιστορία ενός αρχαιολογικού χώρου ή ενός κτιρίου. Φυσικά, ενδιαφέρεται ακόμη κυρίως για τους ναούς, θελόντας να κατανοήσει την προέλευση και την εξέλεξη τους, όπως ακριβώς και ο Friedrich Adler, ένας άλλος αρχιτέκτονας που εργάστηκε στην Ολυμπία, ο οποίος επηρέασε ιδιαιτέρα την εκπαίδευση των φοιτητών στο Βερολίνο.

Κατά τη διάρκεια της μακράς καριέρας του,

ο Dörpfeld (1853-1940) θέλησε, λοιπόν, να αποδείξει τι ήταν ικανός να κάνει ένας αρχιτέκτονας-αρχαιολόγος που αναλύει τα αρχιτεκτονικά κατάλιπτα σε βάθος. Πολύ γρήγορα δημοσιεύεται τα μνημεία του ιερού της Ολυμπίας, ακολουθώντας μια μέθοδο που παραμένει υποδειγματική: η απεικόνιση γίνεται σε έναν ντούσιο χωρισμένο σε μέρη, σε μεγάλα φύλλα χαρτιού, όπου οι κάλιμακες έχουν αποφασιστεί εκ των προτέρων, ενώ στον τόμο με τα σχόλια το κτίριο περιγράφεται από κάτιο προς τα πάνω, με διεσ τις τεχνικές λεπτομέρειες που παρατηρούνται (οπές μηχανισμών ανύψωσης των δόμων, άγκιστρα, σφραγίδες των τεχνιτών, κ.λπ.) και με συγκρισεις για να ολοκληρωθεί με μια αποτέλεσμα χρονολογήσης. Στις μονογραφίες του ο Dörpfeld δεν αμέλλεις ούτε τους μετρολογικούς υπολογισμούς, ένα ζήτημα που τον συνέταιρεν όλη του τη ζωή και πάνω στο οποίο εργάστηκε πολύ.

Δεν προκαλεί λοιπόν, καμιά έκπληξη το γεγονός ότι με μια τόσο λεπτομερή δημιουργεύση ο ναός του Διός στην Ολυμπία αντιμετωπίστηκε από τις επόμενες γενιές αρχαιολόγων ή αρχιτεκτόνων ως ο κατεξοχήν κανόνας του δωρικού ναού. Ωστόσο, ο Dörpfeld δεν περιορίστηκε ποτέ σε αυτή τη χρονική περίοδο της αρχαίας αρχιτεκτονικής ούτε στους ναούς (υπήρχε ένας από τους πρώτους που μελέτησαν τα θέατρα), αφού συνεργάστηκε από το 1882 με τον Schliemann στην Τροία, τον οποίο κατέπινθε προς ποι επιστημονικές μεθόδους στην πραγματικότητα ήταν τόσο παθιασμένος με το ομηρικό ζήτημα σε όλη του τη ζωή, που έφτασε στο σημείο να κάνει ανασκαφές στη Λευκάδα για να ανακαλύψει τα παλάτια του Οδυσσέα. Πρέπει να παραδεχτούμε ότι η ανάλυσή του των μυκηναϊκών κτισμάτων είναι μάλλον αμφισβήτησιμη, δεδομένου ότι προσαρμόζει την αρχιτεκτονική που περιγράφεται στα έπαυτα στα κατάλογα των Μυκηνών και της Τύνιδας, ενώ γνωρίζουμε σήμερα ότι ο Όμηρος περιέγραψε μάλλον την αρχιτεκτονική του 10ου-8ου αιώνα π.Χ. Επιπλέον, ο Dörpfeld ήθελε οπωδήποτε να καταδείξει τη συνέχεια της μυκηναϊ-

7. V. Laloux, πολύγρωμη αποκατάσταση του ναού του Διός στην Ολυμπία, 1883 (φωτ. M.-Fr. Billot).

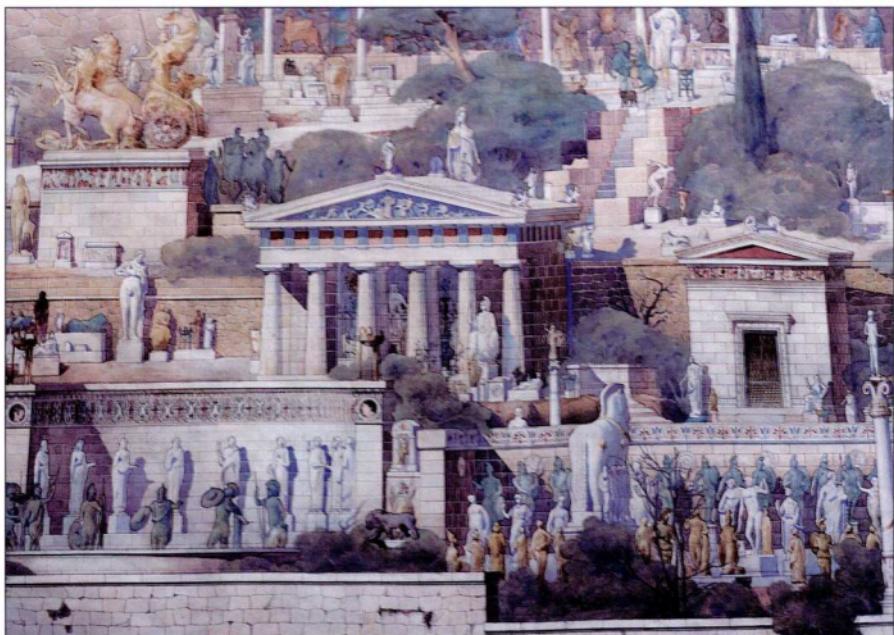
κής αρχιτεκτονικής, όπου έβλεπε τους σπόρους του δωρικού ρυθμού, μέχρι την αρχιτεκτονική του αιώνα του Περικλή. Τοιμάζοταν, όμως, διέκρινε τη σταδιακή και περιματική καθίερωση του κανόνα του δωρικού ρυθμού, στο ναό της Ἡρας στην Ολυμπία όπως και σε αυτόν της Ἀρτεμίση στην Κέρκυρα, τον οποίο εκτιμούσε ιδιαίτερως επειδή ήταν αρχαιότερος.

Η εποχή των μεγάλων ανασκαφών

Το 1900 ο Dörpfeld συνέχισε τις ανασκαφές στην Πέργαμο, έναν εξαιρετικό αρχαιολογικό χώρο, το ενδιαφέρον του οποίου αναγνωρίστηκε πολύ νωρίς από τον Karl Humann. Αποφοίτης της Bauakademie του Βερολίνου, ο Humann είχε την ευκαρία να εργάστει από το 1861 στη Σάμο, προτού ταξιδέψει για πολύν καιρό στην Ελλάδα για να τελειοποιήσει τις αρχαιολογικές του γνώσεις (το 1873 εργάστηκε ακόμη και σε ανασκαφές στη Σαμοθράκη). Το 1878, όταν οι Γερμανοί κατέφεραν εντέλει να αποκτήσουν την άδεια να ανοίξουν τις ανασκαφές της Πέργαμου, ο Humann άρχισε να αποσυναρμολογεί τα κατάλοιπα του Μεγάλου Βαυμού του Διός, με μερικούς εργάτες που καθοδηγούσε σένας μαρμαροτεχνήτη από την Τήνο. Οι εντυπωσιακές ανάγλυφες πλάκες του βωμού, που περιγράφει και σχεδιάζει σε κλίμακα 1:10, θα μεταφερθούν και θα επανασυγμολογηθούν στο Pergamon-Museum του Βερολίνου. Την ίδια επο-

χή, με τη συνεργασία του αρχιτέκτονα Richard Boehr, διεξήγαγε τοπογραφικές μελέτες στην ακρόπολη της Περγάμου – ο ναός της Αθηνάς ταυτίστηκε το 1880 και το θέατρο αποκαλύφθηκε το 1883. Οταν το 1886 ο Dörpfeld ήρθε σδών ειδικός, οι τελευταίες ανασκαφές ήταν επικεντρωμένες στο ανάκτορο ακολουθώντας τη διαδρομή του μεγάλου υδραγωγείου που τροφοδοτούσε με νερό την πόλη. Ένων η Πέργαμος αναδεικνύοταν ως ένας από τους μεγίστες αρχαιολογικούς χώρους του ελληνισμού στη Μικρά Ασία, ο Ημιπόλις διερευνώντας και άλλους χώρους, όπως την Αγκυρα, το Nemrud Dag, όπου βρισκόταν ο τύμβος του βασιλιά των Κομαγηνών Αντιοχου Α', την Ιεραπόλι και τη Λεόβρυ που συντόμω παρέδωσε στη σκυτάλη στον νεαρό αρχιτέκτονα Robert Koldewey. Με τις ανασκαφές στην Άσσο και τη Νεάρδερια, ο Koldewey επρόκειτο να γίνει έχοχος γνώσης της αρχιτεκτονικής της Αιολίδας, προτού γίνει γνωστός μέσω μιας μνημεώδους δημοσίευσης, απαραιτήτης ακόμη και σήμερα, πην οποία συντυγογράφει ο αρχαιολόγος Otto Puchstein: *Die griechischen Tempel in Unteritalien und Sizilien* (1899). Από την πλευρά του, ο Humann βρίσκεται τον Δεκέμβρη του 1889 στην Τροία με τον Dörpfeld, αλλά κυρίως αφοσώντας, από το 1890 έως το 1893, στη Μαγνούσια του Μαΐανδρου όπου ανακαλύπτει τα έργα του Ερμογένη, αυτού του ξεχωριστού αρχιτέκτονα που έδρασε μεταξύ του τέλους του Ζου αιώνα π.Χ. και των αρχών του

8. A. Τουμάρη, λεπτομέρεια της αποκτησηπομένης όψης του ιερού του Απόλλωνα στους Δλελούς, 1895: πρώτο τήμα της ιερός οδού (φωτ. M.-Fr. Billot).

9. A. Thomas, κατάσταση των καταλόγους του ναού του Απόλλωνα των Διδύμων από τις ανασκαφές του 1872-1873 (École nationale supérieure des Beaux-Arts, Παρίσι).

Σου. Το 1895, ενώ συνεργάζοταν στην αυστριακή ανασκαφή της Εφέσου, ο Humani προστίθιασε και την πρώτη μεγάλη γερμανική επιχείρηση στην Πριήνη, που είχε για τον ίδιο το πλεονεκτήμα ότι ήταν μια ολόκληρη πόλη, προσφέροντας έτσι πολύ σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την πολεοδομία και την κατοικία των Ελλήνων της Ιωνίας. Τέλος, σε όλη αυτή την περιοχή, το μόνο μνημείο που θα του διέφευγε θα ήταν ο τεράστιος ναός του Απόλλωνα των Διδύμων, όπου ο Γάλλοι διεξήγαγαν εργασίες από το 1872 με τη συμμετοχή του αρχιτεκτόνου Albert Thomas (εικ. 9).

Στην πειραιωτική Ελλάδα η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή επιδιόρθωσε την επίσης σε ανασκαφές με προηγμένα μέσα στη Δήλο και στη συνέχεια στους Δελφούς, από το 1892. Εδώ έγινε για πρώτη φορά ευρεία χρήση της φωτογραφίας, συμπληρώνοντας έναν μόλις αριθμό σχεδίων κάθε είδους που πραγματοποιήθηκαν από το 1893 από τον ταλαντούχο Albert Tournaire. Αρφότο κέρδος το Μεγάλο Βραβείο της Ρώμης, ο Tournaire εργάστηκε για πολλά χρόνια στους Δελφούς, όχι μόνο για να παρακολουθήσει την εξέλιξη των ανασκαφών αλλά επίσης και ως κατασκευαστής, καθώς αυτος ήταν που σχεδίασε το πρώτο μουσείο των Δελφών και ένα μέρος των κτιρίων της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Αθήνα. Το έργο του έχωριζε από αυτό των άλλων αρχιτεκτόνων που εργάστηκαν στην Ελλάδα εξαιτίας της ικανότητάς του να παράγει ακουαρέλες σε πολλούς πολύτιμους μεγάλες διαστάσεις, που απεικονίζουν πλήθωρα μικρών λεπτομερών σε οποιες αποδίδονται με εξαιρετική ακρίβεια η αισθητική αξία των συνόλου είναι επίσης μοναδικού επιπέδου. Βέβαια, δεν διτύπωσε ο ίδιος τις αναστηλώσεις των μνημείων, αρκούμενος στην προστομασία της επανασυναρμολόγησης του Θυσαρού των Αθηναίων που πραγματοποίησε ο μηχανικός Jean Replat μεταξύ του 1903 και του 1906 με την καθοριστική βοήθεια του Νικόλαου Μηταλάου, αλλά κατανοούμε απολύτως γιατί το εξαιρετικό του σχέδιο (1,97x3,66 μ.) του «ποικιλοτεμένου» ιερού του Απόλλωνα θα πωλείται ως κάρτα στους Δελφούς (εικ. 8): αυτό το συναρπαστικό δράμα, που δεν άφηνε κανένα κενό, δεν πρέπει να ήταν πολύ μακριά από την πραγματικότητα.

Την περίοδο, λοιπόν, αυτή που η αρχαιολογία του ελληνικού πολιτισμού αναζητούσε ορισμούς και μεθόδους, η τεχνογνωσία των αρχιτεκτόνων, που γενικά είχαν και αυτοί φιλολογική μόρφωση, τους επέτρεψε να καταλάβουν το έδαφος και να διαδώσουν παντού εικόνες ήμορφες και ταυτόχρονα πλούσιες σε πληροφορίες και συχνά συναρπαστικές, οι οποίες χρησιμεύουν ιδιαίτερα –καν ενώπιο χρησιμεύουν ακόμη– στην εκπαίδευση στον τομέα της αρχιτεκτονικής αλλά και της αρχαιολογίας. Από τις αρχές οώμως του 20ού αιώνα οι αρχιτεκτόνες περιοριστήκαν (ηθικήμενοι ενώπιο) στα τεχνικά ζητήματα και τις αναστηλώσεις και όλο και πιο σπάνια επενδύθηκαν στις ανασκαφές ως υπεύθυνοι ή ως αμεσοί συνεργάτες του υπεύθυνου αρχαιολόγου. Το μέλλον θα διείξει έναν αυτή την εξέλιξη είναι αναπόφευκτη, στο μέτρο που η συντήρηση και η αποκατάσταση των μνημείων, καθώς και η παρουσίαση των αρχαιολογικών χώρων, έχουν γίνει ξεχωριστές ειδικότητες.

Μετάφραση: Ελένη Οικονόμου

The Architects and the Origins of Greek Archaeology

Marie-Christine Hellmann

The second half of the eighteenth and the entire nineteenth century represent a true golden era for the architects who were also considered archaeologists. They could, therefore, organize all sorts of expeditions, primarily oriented towards the collection of Greek works of art, which could be used as models for the neo-classical constructions in Europe. This tendency was gradually followed by excavations, aiming not only to the discovery of famous monuments and sites, but also to their study and publication with perfect scientific methodology. These architects were primarily interested in temples, of which they pursued to retrieve their origin and evolution.

After the foundation of the French Archaeological School and the German Archaeological Institute of Athens, the architects continued to play an important part in the great excavations. Through their work in Greece as well as in Asia Minor and South Italy they essentially contributed in forming the canon of the orders and made the ancient Greek religious architecture widely known. This article deals with certain remarkable personalities among them.

Βιβλιογραφία

- BENDTSEN, M., *Sketches and Measurements. Danish Architects in Greece 1818-1862*, København 1993.
- DÖRNER, F.-K. και E. Von Pergamonum zum Nemrod Dag, *Die archäologischen Entdeckungen der Karls Humanns*, Münster 1989.
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΕΩΣ ΝΑΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟΥ, ΑΠΟΛΔΩΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Ο ναός του Επικούρου Απόλλωνα. Περιήγηση στο χώρο και στο χρόνο, επιμ. Κ. Τζωτζή, Αθήνα 2000.
- HELLMANN, M. Ch., «Η αρχαία Ελλάδα σύμφωνα με τον Γάλλο αρχαιολόγο του 19ου αιώνα: αινιάνα στην παλαιά μορφή», *Αρχαιολογία* 5 (1982), σ. 80-91.
- , «Les ouvertures des toits, ou retour sur le temple hypothén», *Revue archéologique*, Παρίσι 1993, σ. 73-90.
- , «Les architectes français d' Athènes», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 123 (1996), σ. 191-222.
- LUCARELLI, F.-L., «Les modèles de prospection des architectes et des archéologues de l'Expédition de Morée», στο Μάνη, Μαρτυρίες για το χώρο και την κοινωνία της αρχαιότητας και της αναπτυξιακής περιόδου 1760-1960», επιμ. Άγιος Ανδρόνικος 1993, Αθήνα 1996, σ. 503-540.
- ΜΑΛΜΟΥΧΟΥ-ΤΙΦΑΝΟ, Φ., «Η αναστήλωση των αρχαίων μημείων στη νεοεπανάσταση Ελλάδος (1834-1938)», Αθήνα 1998.
- Paris-Rome-Athènes, *Le voyage en Grèce des architectes français aux XIXe et XXe siècles*, επιμ. Λαζαρίδης, Αθήνα 1982 (για την αποτελεσματική Ρώμης και τη σύγχρονη πολιτική).
- POLYCHRONOPOLOU, O., *Archéologiques au dix-neuvième siècle*, Παρίσι 1999 (εργασία με τον Dörpfeld).
- ΤΖΙΓΚΑΚΟΣ, Μ., *Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα. Σύντομη ιστορία και περιηγήσεις του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1981.